

В'ячеслав Георгійович РОГОВ

викладач,
кафедра економіки та організації виробництва,
аспірант,
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
E-mail: viacheslav1988rogov@gmail.com

СТИМУЛЮВАННЯ ТА СТИМУЛИ В ЕКОНОМІЦІ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Рогов, В. Г. Стимулювання та стимули в економіці: визначення та класифікація [Текст] / В'ячеслав Георгійович Рогов // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. – Том 27. – № 2. – С. 30-35. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Суттєва роль в економіці належить стимулам, метою застосування яких є зростання продуктивності праці, розвиток підприємств, регіонів та національної економіки. Нині на питання стимулів звертається значна увага з боку вітчизняних та закордонних науковців. Однак, незважаючи на розмаїття поглядів та підходів, поки що існує неузгодженість щодо розуміння економічного змісту стимулювання та стимулів, а також відсутня їхня єдина класифікація.

Мета. Проведення аналізу сучасних трактувань понять «стимул» та «стимулювання» і формулювання на цій основі їхніх сутнісних характеристик та авторського визначення.

Результати. Досліджено погляди науковців на сутність категорій стимулів та стимулювання в економіці. Сформульовано власне визначення понять «стимулювання», «стимулювання розвитку підприємств», «система економічного стимулювання розвитку підприємств». Встановлено, що як суб'єкт стимулювання може виступати не лише держава, але і недержавні інститути: банки, страхові компанії, інститути спільного інвестування тощо. Визначено три рівні стимулювання в економіці: мікро-, мезо- та макростимулювання. Запропоновано класифікацію стимулів.

Ключові слова: стимули; стимулювання; підприємство; розвиток; система; визначення; класифікація.

Viacheslav Heorhiyovych ROGOV

Lecturer,
Postgraduate Student,
Department of Business Economics and Production Management,
Admiral Makarov National University of Shipbuilding
E-mail: viacheslav1988rogov@gmail.com

STIMULATION AND INCENTIVES IN ECONOMICS: DEFINITION AND CLASSIFICATION

Abstract

Introduction. The incentives play the essential role in economics. Their purpose can be determined as the growth of labour productivity, the development of enterprises, regions and national economy. Nowadays Ukrainian and foreign scholars pay special attention to incentives issues. However, despite of a large number of views and approaches, there is still an inconformity regarding the understanding of the economic content of stimulation and incentives, as well as their unified classification.

Purpose. The aim of the study is to carry out the analysis of existing interpretations of the concepts of "incentives" and "stimulation" and to formulate their essential characteristics and author's definition on its basis.

Results. Scholars' views on the essence of economic stimulation and incentives categories have been considered. The definitions of the concepts of "stimulation", "enterprise development stimulation", "the economic stimulation system of enterprise development" have been formulated. It has been found out that not only the state, but also non-state institutions can act as a subject of stimulation: banks, insurance companies, mutual funds, etc. Three levels of economic stimulation: micro-, meso- and macrostimulation are determined. The classification of incentives have been suggested.

Keywords: incentives; stimulation; enterprise; development; system; definition; classification.

Вступ

Успішний розвиток як окремих підприємств, так і економіки загалом можливий лише за умов господарювання, що сприяють інвестиціям, інноваціям і реалізації конкурентних переваг та забезпечують збалансованість інтересів власників бізнесу, трудових колективів і суспільства. На жаль, практика свідчить, що домінуюча сьогодні корпоративна політика і комплекс інституціональних факторів не відповідають зазначеним критеріям. Не в останню чергу це обумовлюється певними прогалинами в теорії формування економічних стимулів.

Вітчизняні та закордонні науковці звертають значну увагу на питання стимулів в економіці, серед них – Батищева С. М., Єфімова Г. В., Літвінов О. С., Куклінова Т. В., Медведєв Ю. Б., Лаффонт Дж.-Дж., Мартимор Д. тощо. Попри велику кількість поглядів та підходів, наразі існує неузгодженість щодо розуміння економічного змісту стимулювання та стимулів, а також відсутня їхня єдина класифікація.

Мета статті

Метою статті є проведення аналізу сучасних трактувань понять «стимул» та «стимулювання» і формулювання на цій основі їхніх сутнісних характеристик та авторського визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нині стимули є однією з 51 ключової економічної категорії, визначеної Національною радою з економічної освіти США [1]. Професор Стівен Левітт навіть висловив думку, що «стимули є наріжним каменем сучасного життя» і що «економіка по суті займається вивченням стимулів» [2].

Майкл Сендел у книзі «Що не можна купити за гроші. Моральні обмеження вільного ринку» зазначає, що термін «стимул» не застосували в економічному контексті Адам Сміт та інші економісти класичної школи; стимули не були предметом економічного дискурсу аж до ХХ століття і не мали помітної ролі до 1980-1990 років [3, с. 184]. Однак, як доводять Джин-Джаске Лаффонт та Девід Мартимор, хоча Адам Сміт не використовував у своїх дослідженнях поняття «стимул», він розглядав проблеми стимулювання, аналізуючи кризу сільського господарства в Європі після падіння Римської імперії [4, с. 10].

Термін «стимул» походить від латинського слова «stimulus», що перекладається як «батіг». Так у Стародавньому Римі називали загострений прут або палицю, якими підганяли рогату худобу. У теперішньому розумінні стимул – це спонукання до дії та спонукальна причина поведінки, що може бути внутрішньою і зовнішньою, подразник, який викликає реакцію, а також зацікавленість у чому-небудь [5].

Поки що не існує єдиного розуміння сутності економічного стимулювання та стимулів, що породжує розбіжності при формулюванні їхнього визначення, іноді навіть в одному виданні (табл. 1).

Таблиця 1. Визначення стимулювання та стимулів в економіці

Визначення 1	Автор, джерело 2	Коментар 3
Економічне стимулювання – система заохочень (премій) і покарань (штрафів) та інших аналогічних заходів матеріального впливу, що спонукають окремих працівників і цілі колективи (підприємств, фірм, цехів) підвищувати ефективність своєї роботи, виконувати виробничі плани і інші економічні рішення	Л. І. Лопатніков [6]	Об'єктом економічного стимулювання визнається окрема особа або колектив, метою є підвищення продуктивності праці, а стимули розглядаються винятково матеріальні, що є невинуватим звуженням
Економічне стимулювання – система організаційно-економічних заходів, спрямованих на розвиток господарської діяльності та підвищення її ефективності через забезпечення матеріальної зацікавленості працюючих та колективів підприємств у результатах діяльності. Система економічного стимулювання ґрунтується на використанні вартісних категорій і показників, ... на оптимальному поєднанні, взаємодоповненні матеріальних і моральних стимулів	С. В. Мочерний [7, с. 457-458]	Автор враховує, окрім матеріальних, також нематеріальні стимули, проте так само розглядає лише окремих осіб або колективи як об'єкти стимулювання
Стимулювання економічне – економічне спонукання, використання матеріальних стимулів задля того, щоб виробники, споживачі, покупці поводитись належним чином, а отже, особи, що застосовують стимулювання, мали з цього вигоду	С. В. Мочерний [8, с. 473]	Дефініція містить більш широкий об'єкт стимулювання, проте ототожнює економічні стимули із матеріальними, нехтуючи нематеріальними стимулами та методами стимулювання

Продовження таблиці 1

1	2	3
Економічне стимулювання – економічне спонукання, використання матеріальних стимулів, спонукальних чинників, які сприяють тому, щоб виробники, споживачі, покупці вели себе бажаним чином до вигоди і в інтересах осіб, що використовують стимулювання. Фінансовий стимул – стимул, що забезпечує держава з метою досягнення національних пріоритетів щодо підприємств для того, щоб сприяти їх розміщенню у межах певної території, розвивати передові технології і прискорювати оновлення основних фондів; розвивати експорт; інвестувати в НДДКР тощо	А. Н. Азріліян [9, с. 1017]	Автори розуміють під суб'єктом фінансового стимулювання лише державу, а під об'єктом – окремі підприємства, що, на наш погляд, також є звуженим, оскільки воно може здійснюватися не тільки державою, але і недержавними інститутами: банками, страховими компаніями, інститутами спільного інвестування тощо. По-друге, дія фінансового стимулювання як частини державного регулювання спрямована не тільки на окремі підприємства, але й на види економічної діяльності та регіони. Вважаємо, що доцільно розрізнити три рівні стимулювання в економіці: мікростимулювання, об'єктом якого є працівники або колективи; мезостимулювання – підприємства; макростимулювання – види економічної діяльності, регіони та національна економіка загалом
Стимулювання в економіці – це відносини стимулятора (того, хто стимулює) і стимульованого (того, хто стимулюється, на кого спрямовано стимулювання) з приводу виконання економічних інтересів обох з метою одержання обома додаткової економічної вигоди шляхом здійснення стимулятором дій, заходів, витрат коштів у відповідних формах, відповідними методами. Стимул в економіці – захід або дія того, хто здійснює стимулювання, з метою спонукання того, на кого спрямовано стимулювання, до дій, поведінки, які приводили б до одержання стимулятором та стимульованим додаткової економічної вигоди вище існуючого рівня	О. С. Літвінов [10]	На нашу думку, таке визначення достатньо громіздке та не є вдалим, оскільки дія стимулювання спрямована в один бік – до об'єкта стимулювання, тому воно не є відносинами. Однак стимулювання не може бути ефективним без узгодження інтересів його суб'єкта та об'єкта. Також не завжди метою стимулювання є дія його об'єкта. Так макростимулювання та частково мезостимулювання спрямовані на забезпечення розвитку, зростання або збереження існуючого економічного стану стимульованого
Економічне стимулювання – це план підтримки економіки і досягнення позитивних ефектів, таких, як збільшення робочих місць, надання імпульсу замороженим кредитним ринкам, відновлення споживчого попиту тощо шляхом використання фіскальної політики	Кемпбелл Р. Харвей [11]	Вважаємо, що економічне стимулювання — це не безпосередньо план підтримки економіки, а комплекс заходів, які охоплюють планування та реалізацію
Економічне стимулювання – впровадження змін у монетарній або фіскальній політиці для підтримки проблемної економіки	Investopedia [12]	Автор ототожнює економічне стимулювання із державним регулюванням, ігноруючи недержавні інститути як суб'єкти стимулювання
Економічне стимулювання – це дії уряду, банків тощо, призначені для заохочення активності і зростання в економіці, наприклад, для того, щоб уникнути рецесії	Cambridge University Press [13]	Не враховується мікростимулювання як різновид економічного стимулювання
Стимул в економіці – будь-який чинник (фінансовий або нефінансовий), який забезпечує мотив для певної дії або вважається причиною надання переваги одному рішення перед альтернативними	Патріція Кеннетт [14]	Автор розкриває сутність стимулів лише відносно об'єктів стимулювання

На нашу думку, сутність економічних стимулів доцільно сформулювати як сукупність правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва, успішне розв'язання технічних, економічних, соціальних або екологічних проблем суспільства, видів економічної діяльності, підприємств. Дію зазначених заходів потрібно розглядати комплексно, як складну систему, що характеризується такими властивостями:

- цілісність – взаємоузгоджена дія елементів системи;
- синергічність та емерджентність – поява у системи властивостей, що не притаманні її елементам, а загальна продуктивність або функціональність системи краща, ніж у суми її складових;
- ієрархічність – кожен компонент системи може розглядатися як система;
- динамічність економічних процесів;
- випадковість і невизначеність;
- активна реакція на нові чинники тощо.

Таким чином, вважаємо за доцільне дати наступну дефініцію економічному стимулюванню: використання системи правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва, успішне розв'язання технічних, економічних, соціальних чи екологічних проблем суспільства, видів економічної діяльності, підприємств.

Деякі науковці, наприклад, Ю. Б. Медведєв [15], пропонують виокремити фінансові стимули в окрему економічну категорію. Однак ми вважаємо, що фінансові стимули є елементом матеріальних, тому пропонуємо класифікувати економічні стимули за природою лише на матеріальні та нематеріальні.

Т. В. Куклінова розрізняє зовнішнє та внутрішнє стимулювання розвитку підприємств [16]. До зовнішнього вона відносить фінансово-кредитне, нормативно-правове та організаційне стимулювання (розвиток інфраструктури), а до внутрішнього – впровадження інновацій, адаптацію організаційної структури та формування інтелектуального капіталу. На нашу думку, запропонований комплекс внутрішніх заходів сам по собі належить до стратегії розвитку підприємства, проте може стати частиною блоку адаптації підприємства до змін умов стимулювання. Водночас вважаємо, що внутрішнє (взаємне) стимулювання розвитку підприємств існує і може відбуватися через економічну інтеграцію, зокрема створення кластерів.

Варто зважати, що існують стимули, наприклад, закріплена законодавством часткова компенсація ставок за банківськими кредитами, взятими підприємствами певного виду економічної діяльності, які належать і до фінансово-кредитних, і до нормативно-правових. Окрім того, доцільно враховувати інвестиційні та страхові стимули.

За джерелом впливу стимули можна поділити на прямі та непрямі. Яскравими прикладами прямих є податкові преференції для підприємств певного виду діяльності або зменшення відсоткових ставок за кредитами банками. До непрямих стимулів належить зниження облікової ставки Національного банку України, що, як правило, веде до здешевлення кредитних ресурсів, проте лише у тому випадку, якщо кредитоспроможність постачальника буде визнано достатньою.

Один і той самий стимул може мати неоднаковий вплив на різні підприємства. Наприклад, затверджений Кабінетом міністрів України 28 травня 2012 р. перелік товарів для суднобудування і судноремонту, які звільнені від оподаткування митом, стосувався в основному лише державного суднобудівного заводу «Море». Зазначена проблема стосується і автоматичного відшкодування податку на додану вартість, яке в Україні зазвичай отримує дуже обмежена кількість підприємств. Таким чином, стимулювання не має бути допомогою обраним.

Пропонуємо наступну класифікацію стимулів в економіці (табл. 2):

Стимули потрібно враховувати у взаємозв'язку та взаємодії. Наприклад, погіршення умов оподаткування суднобудівних підприємств збільшує імовірність невиплати ними заробітної плати, невиконання вчасно розрахунків з господарськими партнерами, що також несе ризик санкцій. Якщо у цьому разі підприємство звернеться за кредитом, то банки, враховуючи підвищення ризику, пропонуватимуть свої послуги на ще менш вигідних умовах. Окрім того, зв'язяться можливості страхування та залучення інвестиційних ресурсів.

Головною метою стимулювання суб'єктів господарювання є забезпечення їхнього керованого розвитку в розумній сукупності якісно-кількісних змін під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, спрямованої на перехід підприємства у новий стан, кращий за попередній [17]. Таким чином, стимулювання розвитку підприємств можна визначити як систему заходів, спрямованих на перехід підприємства у новий стан, кращий за попередній.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Хоча стимули належать до числа ключових економічних категорій, формулювання їхньої сутності, визначені різними науковцями, дуже сильно відрізняються і містять низку неузгодженостей. Як суб'єкт стимулювання може виступати не лише держава, але і недержавні інститути: банки, страхові компанії, інститути спільного інвестування тощо. Кожен стимул потрібно враховувати не окремо, а у взаємозв'язку та взаємодії з іншими. Існують три рівні стимулювання в економіці: мікро-, мезо- та

макростимулювання. Об'єктом мікростимулювання є працівники або колективи; мезостимулювання – підприємства; макростимулювання – види економічної діяльності, регіони та національна економіка загалом.

Таблиця 2. Класифікація стимулів в економіці

Класифікаційна ознака	Види	Характеристика
1. За рівнем	Макростимули	Стимули розвитку регіонів, галузей та національної економіки загалом
	Мезостимули	Стимули розвитку підприємств
	Мікростимули	Стимули для працівників або колективів
2. За природою	Матеріальні (у тому числі фінансові)	Полягають в отриманні об'єктом стимулювання матеріальної вигоди
	Нематеріальні	Засновані на нематеріальній вигоді для об'єкта стимулювання
3. За джерелом впливу	Прямі	Безпосередньо впливають на об'єкт стимулювання
	Непрямі	Опосередковано впливають на об'єкт стимулювання
4. За напрямом	Зовнішні	Суб'єкти стимулювання знаходяться ззовні об'єкта
	Внутрішні (взаємні)	У процесі інтеграції підприємство одночасно виступає суб'єктом та об'єктом стимулювання
5. За способом впливу	Заохочувальні	Полягають у заохоченні об'єкта стимулювання до певних дій
	Примусові	Засновані на покаранні об'єкта стимулювання за певні дії або бездіяльність
6. Залежно від суб'єкта стимулювання	Державні	Суб'єктом стимулювання є держава
	Банківські	Суб'єктом стимулювання є банк
	Страхові	Суб'єктом стимулювання є страхова компанія
	Інвестиційні	Суб'єктом стимулювання є інституційний інвестор
	Інші	Здійснюється іншим суб'єктом господарювання

Список літератури

1. Library Economics Liberty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econlib.org/library/Topics/HighSchool/Incentives.html>.
2. Levitt, Steven D. (5 October 2006). Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything / Steven D. Levitt, Stephen J. Dubner. William Morrow.
3. Сэндел, М. Что нельзя купить за деньги: моральные ограничения свободного рынка [Текст]. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 441 с.
4. Laffont, Jean-Jacques. The Theory of Incentives: The Principal-Agent Model / Jean-Jacques Laffont, David Martimort. – Princeton University Press, 2001. – 421 p.
5. Социологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mirslovarei.com/soc_a.
6. Лопатников, Л. И. Общеэкономический и экономико-математический объяснительный словарь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lopatnikov.pro/?s=стимулирование>.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. [Текст] / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
8. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3. [Текст] / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952 с.
9. Азрилиян, А. Н. Большой экономический словарь [Текст] / А. Н. Азрилиян. – М.: Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.
10. Літвінов, О. С. Дискусійні питання сутності стимулів в економіці [Текст] / О. С. Літвінов // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2009. – № 37. – С. 105.
11. Campbell, R. Harvey. Financial Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/Economic+stimulus>.
12. Investopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investopedia.com/terms/e/economic-stimulus.asp>.
13. Cambridge Business English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/economic-stimulus>.
14. Governance, Globalization and Public Policy [Текст] / Edited by Patricia Kennett. – Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, 2008, 265 p.
15. Медведєв, Ю. Б. Фінансові стимули як економічна категорія [Текст] / Ю. Б. Медведєв // Економіка України. – 2002. – № 4. – С. 64.

-
16. Куклінова, Т. В. Внутрішнє стимулювання розвитку малих та середніх підприємств [Текст] / Т. В. Куклінова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №2. – Т.2 – С. 68-72.
 17. Рогов, В. Г. Теоретичні підходи до розуміння поняття «розвиток підприємства» [Текст] / В. Г. Рогов // Актуальні тренди економічного розвитку України: Матеріали Всеукраїнських наукових економічних читань з міжнародною участю з нагоди 50-річчя економічної освіти на Миколаївщині. – Миколаїв: НУК, 2015 – С. 46-47.

References

1. *Library Economics Liberty.* – Retrieved from: <http://www.econlib.org/library/Topics/HighSchool/Incentives.html>.
2. Levitt, S., Dubner, S. (2006). *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*. William Morrow.
3. Sandel, M. (2013) *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber.
4. Laffont, J.-J., Martimort, D. (2001) *The Theory of Incentives: The Principal-Agent Model*. Princeton University Press.
5. *The Sociological Dictionary.* – Retrieved from: http://mirslouvrei.com/soc_a.
6. Lopatnikov, L. I. *Obsheekonomicheskii i ekonomiko-matematicheskii slovar.* Retrieved from: <http://lopatnikov.pro/?s=стимулирование>.
7. Mocherniy, S. V. (2000). *The economic encyclopedia: Vol. 1*. Kyiv: Academia.
8. Mocherniy, S. V. (2002). *The economic encyclopedia: Vol. 3*. Kyiv: Academia.
9. Azriliyan, A. N. (1998). *Great dictionary of economics*. Moscow, Institut novoy ekonomiki.
10. Litvinov, O. S. (2009). Diskusiyini pitannya sutnosti stimuliv v ekonomitsi. *Visnik ekonomichnih doslidzhen*, 37, 105.
11. Campbell R. Harvey. *Financial Dictionary.* – Retrieved from: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/Economic+stimulus>.
12. *Investopedia.* Retrieved from: <http://www.investopedia.com/terms/e/economic-stimulus.asp>.
13. *Cambridge Business English Dictionary.* Retrieved from: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/economic-stimulus>.
14. Cheltenham, K. P. (2008). *Governance, Globalization and Public Policy*. Northampton, MA: Edward Elgar.
15. Medvedyev, Yu. B. (2002) Finansovi stimuli yak ekonomichna katehoriya. *Economy of Ukraine*, 4, 64.
16. Kuklinova, T. V. (2011) Vnutrishnye stimulyuvannya rozvitku malih ta serednih pidpriyemstv. *Visnik Khelnit'skoho natsionalnoho universitetu*, 2, 2, 68-72.
17. Rogov, V. H. (2015) Teoretichni pidhodi do rozuminnya ponyattya "rozvitok pidpriyemstva". *The topical trends of economic development*. Mykolayiv: NUOS, 46-47.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2017 р.